

JŪRATĖ LEVINA

Trys Greimo estetikos

Anotacija: Algirdo Juliaus Greimo lietuviškoje literatūros ir meno kritikoje aptinkamos trys santykinai savarankiškos teorinės perspektyvos. Lietuviškojo romano problematiką Greimas svarsto išskleisdamas sociokultūrinės literatūros teorijos prielaidas, kad literatūra išreiškia visuomenės būklę ir sykiu pasiūlo jai savimonės formas; romanui keliamas uždavinys perteikti žmogaus priklausomybės sociokultūrinei terpei įtampas. Plastinių menų istorinės raidos pobūdis skatina Greimą apmąstyti kitą, meninių formų autonomijos, matmenį – meninės raiškos formų vidinio rišlumo ašį, kurią palaiko ne tiek sociokultūrinė meno terpė, kiek jo galia sučiuopti gamtinės būties formas, išreiškiančias tarpkultūriškai atpažįstamas bendražmogiškas gyvenamos tikrovės pagavas. Estetiškai paveikiausiu menu Greimas laiko poeziją – žmogaus savipatirties ir tiesosakos diskursą, išreiškiantį poeto asmenišką pasaulio viziją vienatine, jo individualaus pasaulio vidinį rišlumą palaikančia kalba, sukeliančia estetinę prasmės gimimo patirtį. Šioje trijų Greimo estetikų ekspozicijoje ryškėja lietuvių literatūros kanono kontūrai, į kurio viršūnę Greimas kelia tris poetus: Algimantą Mackų, Tomą Venclovą ir Henriką Radauską.

Raktažodžiai: Algirdas Julius Greimas, estetika, sociokultūrinė literatūros kritika, žanrų teorija, lietuvių literatūros kanonas.

Pastaraisiais metais pradėjus intensyviau telkti Algirdo Juliaus Greimo lietuviško palikimo archyvą ir tirti bei skleisti naujai atrandamą medžiagą, naujo analitinio dėmesio sulaukė jo publicistika. Nemenka jos dalis buvo prieinama ir anksčiau, tačiau ją gožė teoriškai svaresni moksliniai darbai – semiotika ir lietuvių mitologijos studijos. Greta tokio masto veikalų publicistiniai rašiniai negali nepasirodyti „lengvi“, atsitiktiniai, juolab kad juose nevengiama nei figūratyvaus rašymo stiliaus, nei humoro ir daugiaplanės, dažnai negailestingai aštrios ironijos. Vis dėlto ir čia aptinkame esmines Greimo mąstysenos briaunas, atpažįstame pagrindines jos prielaidas ir sykiu priklausomybę Vakarų kultūros tradicijai, kurioje Greimas matė ir patį save, ir lietuvių kultūrą¹. Taip ne tiktai atrandame mūsų

1 Arūnas Sverdiolas, „Greimo egologija“, in: *Algirdas Julius Greimas: asmuo ir idėjos 2*, sud. Arūnas Sverdiolas ir Eric Landowski, Vilnius: Baltos lankos, 2018 (toliau nurodomas

dar nepakankamai išgirstą ir įvertintą Greimą – kultūros veikėją ir analitiką, turintį ką pasakyti apie mūsų kultūros reiškinius bei kultūros prigimtį apskritai, bet ir naujai atveriamo mokslinių jo projektų šaknis.

Į šį akiratį patenka ir vos pradėta kryptingai tirti² Greimo literatūrinė kritika. Toliau siūlomas trijų Greimo estetikų eskizas ėmė ryškėti dirbant su archyviniais bei bibliografiniais jo paveldu ir aptikus, kad apie meną ir literatūrą Greimas kalba iš kelių tarpusavyje lyg ir nesusijusių teorinių perspektyvų, galiausiai papildančių viena kitą ir sudarančių jo estetinių nuostatų topografiją. Kiekvieną šių nuostatų nesunku atpažinti ir lokalizuoti Vakarų kultūros tradicijoje kaip tam tikrą bendrai priimtą sampratą apie vieno ar kito meno reiškinių – realistinio romano, plastinių formų kilmės ar lyrikos – prigimtį, nors pats Greimas anaipatol ne visada reflektuoja, kuo grindžia savo interpretacijas, juolab kad eseistinis kultūros kritikos žanras to nereikalauja. Veikiau jis kalba kaip meno suvokėjas ir kritikas, įsivainęs kultūros tradiciją tiesiogine to žodžio prasme: ji formuoja jo asmenišką, individualią žiūrą į jo akį patraukusius meno reiškinius, leidžia jam pamatyti, kas jie yra ar galėtų būti, ir išsakyti šias įžvalgas savo balsu, pirmu asmeniu. Trys Greimo estetikos iškyla mėginant sučiuopti tokių jo įžvalgų prielaidas ir atpažinti estetinį meno patirties dėmenį – tai, kas Greimo vertinimuose pasirodo kaip estetiškos vertės sąlyga. Taip pamatome, kad pirmaisiais pokario dešimtmečiais į Honoré de Balzacą ir marksistines teorijas panirusiam Greimui romanas yra romanas tada, kai gyvai perteikia visuomenės būklę ir parodo žmogaus sociokultūrinės savimonės įtampas, – čia jis išplėtoja prielaidą, kad literatūrinė forma esmiškai susijusi su visuomenės ir kultūros sąranga, ir apsvarsto jų tarpusavio priklausomybės ryšius. Vėliau, apie 7-tąjį dešimtmetį, kai Greimas grįžta į Paryžių po dvylikos metų odisėjos po Egiptą ir Turkiją, jis svarsto tuos meninės raiškos metmenis, kurie veikia skirtinguose sociokultūriniuose kontekstuose ir įgalina tarpkultūrinę estetinę komunikaciją, – tai pareikalauja meno

trumpiniu *AJG2*), p. 145–213; Arūnas Sverdiolas, „Greimo demiurgija: lietuvių kultūros projektas“, *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 68, p. 85–128.

2 Dalia Kuiziniienė, „Greimo literatūrinės kritikos slinkty ir horizontai“, *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 68, p. 203–214; Loreta Mačianskaitė, „Greimo „literatūrologijos mokslas““, *AJG2*, p. 401–416; Kęstutis Nastopka, „Semiotikas dar iki semiotikos“, *Varpai*, 2017, Nr. 36, p. 7–17. Taip pat žr.: Viktorija Daujotytė, „Algirdo Juliaus Greimo minties realybė“, *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009, p. 20–25. Greimo semiotikos ir literatūros kritikos santykis vertas atskiro detalesnio tyrimo; paties Greimo požiūrį į jį svarsto Dalia Satkauskytė, „Polemika su *Literaturwissenschaft*: dvi semiotikos strategijos“, *Colloquia*, Nr. 23, 2009, p. 13–31, 21–24.

autonomijos apibrėžimo, kurį Greimui pasiūlo plastinių menų raidos analizė, iškėlusi taip pat ir literatūroje aptinkamus estetinio poveikimo aspektus. Tai taip pat ir semiotikos radimosi laikmetis, tad nenuostabu, kad meninės raiškos poveikumą Greimas sieja su prasmės pagavos patirtimi, kurią visų intensyviausiai jam suteikia poezija – žmogaus savipatirties ir tiesosakos diskursas, kur gimsta ir gyvuoja prasmė.

Aptikus, kad galų gale Greimo estetines pažiūras orientuoja pastanga apčiuopti prasmės pagavos sąlygas, neįmanoma neatsigręžti į jo intelektualinės raidos ištakas ir nepamatyti, kad esminius semiotiškai suformuluotus prasmės patirties sandus Greimas svarstė nuolat, nuo pat savo intelektualinės biografijos pradžios, tik apie juos kalbėjo ne semiotine kalba, o ta terminija, kokia buvo vartojama tuo metu jam rūpėjusiuose kontekstuose. Tai nepaprastai išplečia ir tirtinų tekstų korpusą, ir svarstytiną problematikos lauką ir reikalauja sudėtingesnės ekspozicijos nei leidžia mokslinio straipsnio apimtis. Tad čia pateikiama trijų Greimo estetikų paradigmos rekonstrukcija laikytina preliminarine, eskizine, jokiū būdu nepretenduojančia nei į galutinę tiesą, nei į išsamumą jokiūose greimistikos ar juolab lituanistikos baruose. Jai keliamas nepalyginamai kuklesnis hermeneutinis uždavinys: atsekti vidinę Greimo estetinių pažiūrų logiką ir parodyti kelis jos profilius, pasitelkus tuos tekstus, kuriuose aiškiausiai matyti jo minties gijos ir prasminiai jų tarpusavio ryšiai.

Sociokultūrinė literatūros teorija

Mūsų dienų diskursų apie literatūrą topografijoje Greimo literatūros samprata bent viena savo kraštine šlietūsi prie sociokritikos ir neomarksistinių kultūros analizių – ją grindžia įžvalga, kad literatūra esmiškai susijusi su visuomenės, kurioje ir apie kurią ji kalba, sąranga. Gerokai vienareikšmiškiau nei sociokritika ar sociokultūrinio viešpatavimo apraiškų analizės, kur literatūros diskurso sąlygos laikomos pragmatiniais kontekstais, daugiau ar mažiau reikšmingai įrašytais į savarankiška struktūra laikomą tekstą³, Greimas be išlygų teigia, kad literatūra ir

3 Plg.: Pierre Barbéris, „Sociokritika“, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, in: Daniel Bergez (sud.), *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 129–164.

visuomenė esmiškai susijusios, ir aptinka jų ryšius kiekviename teksto reikšminės sąrangos lygmenyje, nuo siužetinių struktūrų ir jas grindžiančių vertybinių nuostatų iki pat paviršinės, stilistinės, teksto faktūros.

Bene akivaizdžiausiai ši samprata išreikšta 1947–ųjų laiškuose Jonui Aisčiui. Greimas rašo apie realistinį romaną, kad jo lietuvių literatūroje nėra ir negali būti, nes mūsų kultūrai stinga romano substanciją sudarančios brandos ir apimties:

lietuviškos literatūros susikūrimui labiausiai degantis reikalas – romanas. Lyrika, tavo, trečio ar ketvirto dėka, užkopė į europietišką lygį [...]. Novelė viena kita yra nebloga parašyta, o romano – nėra. Nes juk negalima Dobilo *Blūdo* nei Putino autobiografinio pobūdžio kad ir įdomių svaichiojimų dar vadinti romanu. Mūsų žmonės šitaip save apgaudinėja: lietuvių tauta, girdi, nelinkusi į eposą. O tai reiškia, išvertus į tiesią, sau nepataikaujančią kalbą: kultūros nėra, mes dar nesugebam aprėpti plačių dalykų, paduoti gyvenimo visos srovės, sukonstruoti bent „Pienocentro“ dydžio knygą.⁴

„Pienocentro“ rūmai – tai 1934 m. Kaune pastatytas daugiaaukštis daugiafunkcinis pastatas, 1937 m. Paryžiuje laimėjęs Tarptautinės menų ir technologijų parodos apdovanojimus – garbės diplomą ir bronzos medalį⁵. Pirmame aukšte buvo „Pienocentro“ bendrovės krautuvė ir valgykla, greta – „darželiu“ vadinta užkandinė, veikė per du aukštus įsikūrusi kirpykla (amžininkų vadinta „europietiško pobūdžio moderniškiausia įmone“⁶), trečiame aukšte – administracija, dar aukščiau – gyvenamieji butai. Greta Greimui gerai pažįstamų Paryžiaus bulvarų pastatų penkiaaukštis „Pienocentras“ turėjo atrodyti gana kukliai, bet vis dėlto jame sutilpo socialinio gyvenimo architektūra. Taip ir romane turėtų tilpti visa visuomenė, o dar geriau, jei jame matytųsi ištisa visuomenės panorama. Paradigminis tokio romano pavyzdys Vakarų literatūros istorijoje – Honoré de Balzacas, būtent tais metais Greimo skaitytas itin atidžiai, mat iš Balzaco veikalų

4 Algirdas Julius Greimas, Jonui Aisčiui, 1947 09 09, in: *Algirdas Julius Greimas: asmuo ir idėjos 1*, sud. Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2017 (toliau nurodomas trumpiniu *AJG1*), p. 206–207.

5 Vaidas Petrusis, „Buvusios „Pienocentro“ bendrovės rūmai“, Architektūros ir urbanistikos tyrimų centro tinklalapis. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1027> [žiūrėta 2019 03 04].

6 Kuprys P., „Įstaiga, kuri gražina žmones“, *Diena*, 1932 01 31, cituoja V. Petrusis.

jis rinko leksikologinius duomenis savo disertaciniam darbui⁷. Tad ir epines balzakiško romano apimtis Greimas patyrė pačia tiesiogiščiausia – skaitytino teksto apimties – prasme:

Kai dėl mano darbų – sunku. Apimtis pasiutiška, plotai, kuriuose pasimeti, galo nematydamas. Sunku daryti didelius dalykus, didelius ne kokybe, bet kiekiu. Aišku man, kodėl lietuviai romanų nemoka ar negali parašyti. Ir galvoj išlaikyti sunku, ir laiko nėra. Vis labiau žaviuosi Balzacu, kurį beveik visą, ar bent daug, jau perskaičiau: reikia būt genijum (o aš to žodžio nemėgstu vartoti), kad sukurtum ir išnešiotum savyje kelių tūkstančių asmenų *tikrą* visuomenę.⁸

Vis dėlto vieną lietuvių rašytoją – Fabijoną Neveravičių – Greimas matė einant teisinga kryptimi. 1949 m. išėjo jo apsakymų rinkinys *Dienovidžio sutemos*, kurį Greimas tuoj pat recenzavo, apgailestaudamas, kad Neveravičius, nors ir „turįs pilną ir puikią romanisto medžiagą ir muskulatūrą“, vis dėlto „nusikalsta savo pašaukimui, ir jo „Lizdai ant smėlio“ – įdomiausias [ir rinkinyje ilgiausias – *JL*] iš tų trijų dalykėlis – gali būti geru prieš laiką gimusio romano pavyzdžiu“⁹. Neveravičiui pavykę aprėpti visuomenės architektūrą, bet jis neišnaudojęs šio pasiekimo atvertų galimybių:

Gyvų, socialiai pagrįstų, psichologiškai išnarpliotų personažų virtinė stoja prieš skaitytojo akis [...] „pasiruošusi gyventi“. Ir štai autorius, kaip kad paprastai atsitinka mūsų „apysakose“, duoda tikrai vieną, reliatyviai smulkį intrigą [...] – ir palieka skaitytoją nepasisotinusį jo sukurtu gyvenimu. Tuo pat metu nusiskriausdamas ir save – pilnai neišvystydamas nei savo kaip dramaturgo, nei ypač kaip romanisto talento.¹⁰

Balzakiškuoju matu Greimas matuoja ne tik lietuvių romanisto nesėkmę, bet ir sėkmę. Neveravičius suklydęs pasirinkdamas plėtoti tik vieną siužetinę

7 Algirdas J. Greimas, „La mode en 1830“ (1948), in: *La Mode en 1830. Langage et société: écrits de jeunesse*, éd. Thomas F. Broden, Françoise Ravaux-Kirkpatrick, Paris: Presses universitaires de France, coll. *Formes sémiotiques*, n° 44, XLIV, p. 7, 369.

8 Algirdas Julius Greimas, Jonui Aisčiui, 1947 08 05, *AJG1*, p. 205.

9 Algirdas Julius Greimas, „F. Neveravičiaus ‚Dienovidžio sutemos‘“ (1949), Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, sudarė Saulius Žukas, Vilnius: Vaga, 1991, (toliau nurodomas trumpiniu *Iait*), p. 434–437, 435.

10 *Ibid.*, p. 435.

liniją, užuot išskleidęs visą jų tinklą, kaip Balzacas; tačiau sėkmingai įgyvendino balzakišką uždavinį sukurti tikrovės įspūdį fiksuojant sociokultūriškai tipines personažų tapatybes taip tirštai, kad jie atrodytų gyvesni, tikroviškesni už pačią tikrovę¹¹. Į Balzaką panirusiam Greimui neatrodo, kad tipizavimas pakerta personažo tikrumo įspūdį; priešingai – jie gyvi ir tikri, nes įkūnija sociokultūrinius žmonių tipus. Tiesa, tokio efekto pasiekia ne bet koks žmogaus modelis. Neveravičių Greimas gretina su literatūrinių premijų laureatais Jurgiu Jankumi bei Vincu Ramonu¹² ir pabrėžia, kad jų morališkai vienareikšmiams, „blankiems, apvaliems, be charakterio personažams Neveravičius priešpastato gyvus, tikrus ir įtikimus, tipizuotus žmones“, kurie „nėra nei geri, nei blogi, o šiaip sau žmonės, kaip mes visi pasaulyje“¹³. Būtent tai, kad stinga priemonių sociokultūriškai tipizuoti veikėjus, Greimas įvardys visos lietuvių literatūros bėda, kai rašys Antanui Škėmai: „mūsų kalba sociališkai dar nėra pakankamai diferencijuota, ir labai sunku atskirti (nors gal ir nėra neįmanoma) „inteligentą“ nuo kaimiečio, kunigą nuo darbininko“¹⁴.

Greimui tokia dalykų padėtis perša išvadą, kad „lietuviškasis romanas [...] galės gimti tik buržuazinio gyvenimo rėmuose“, nes būtent „miesčionijos siužetai, savo teikiamų temų diapazono platumu“ ne tik „leidžia pasireikšti geriems antros ir trečios eilės rašytojams“¹⁵, bet ir fiksuoja sociokultūriškai daugiasluoksnės visuomenės gimimą europine tampančioje nepriklausomos Lietuvos kultūroje:

Nepriklausomybės metai buvo pats kaitriausias lietuviškosios „inteligencijos“ kūrimosi laikotarpis. Nauja klasė [...] kūrėsi beveik iš nieko. Rusų palikti okupaciniai valdininkai, prasimokiusių lietuvių atsivežtos rusės ir lenkės ponios, dažnai tarnaitėmis

11 Pvz., Pierre Chartier, *Įvadas į didžiąsias romano teorijas*, iš prancūzų kalbos vertė Dainius Vaitiekūnas, Alina Kiliesaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 121–140, ypač p. 125, 135–136.

12 Vinco Ramono romanas *Kryžiai* (Tübingen: Patria, 1947) buvo apdovanotas Bendrojo Amerikos lietuvių fondo (BALF) premija, o Jurgio Jankaus *Naktis ant morų* (Tübingen: Patria, 1948) laimėjo Švietimo valdybos premiją. Greimas negailestingai kritikavo Joną Grinių 1949 m. Vokietijoje leistame laikraštyje *Mintis* skelbtame straipsnyje „Literatūrinis faktas ir ideologinis matas“ („Žmogaus ir lietuvių vieta (p. J. Grinius pasaulėžiūroje)“, *Iait*, p. 389–409), atsakydamas į jo recenziją „Pasaulėžiūra ir tautiškumas literatūroje (Vincio Ramono *Kryžių* proga)“, *Aidai*, Nr. 1–2, 1948 02 11.

13 Algirdas Julius Greimas, „F. Neveravičiaus „Dienovidžio sutemos““, p. 435.

14 Algirdas Julius Greimas, Antanui Škėmai, 1954 08 29, *AJG1*, p. 246.

15 Algirdas Julius Greimas, „F. Neveravičiaus „Dienovidžio sutemos““, p. 436.

buvusios savo krašte, sulenkėjusios bajorijos likučiai sudarė tą atmosferą, kurioje, naujiems vokiškiems, rečiau – prancūziškiems ir beveik niekad – angliškiems vėjams perpučiant, augo ir mokėsi „gyventi“ iš kaimo atėjęs naujas miesčionis. [...] kilo nauja miesčionijos karta, amalgamavusi visus heterogeniškus elementus [...]. Tokio įvairaus, lipdomo, bręstančio gyvenimo vaizdavimas reikalauja savo Balzaco [...].¹⁶

Tad Greimas numato Neveravičiui „ypatingą“¹⁷ – sociokultūrinės savimonės formuotojo – vietą, mat savo prozoje jis išties mėginąs spręsti „pirmaeil[i] kultūrin[i] uždavin[i]“ – „[s]ukurti miesčioniškosios buities romaną, o ne tos buities cvirkišką karikatūrą, ir kartu duoti pačiai buržuazijai formą ir dvasinį turinį“¹⁸. Literatūros ir visuomenės priklausomybė čia išties pasirodo abipusė: literatūrinės raiškos formos randasi iš pastangos fiksuoti sociokultūrinę žmonių gyvenamos tikrovės būklę, o atrastoji tos būklės išraiškos forma tampa sociokultūrinės savimonės struktūra tą literatūrą skaitančiai visuomenei.

Šią įžvalgą Greimas kartos ir vėliau. Jau cituotame 1954-ųjų laiške Škėmai jis kalba apie sociokultūrinį tipizavimą mėgindamas atkalbėti dramaturgą nuo psychologizmo, nes „[m]oderniškasis teatras nori būti arba filosofinis, arba socialinis, o psychologizmo (plg. tapybą, poeziją, muziką) era baigta“¹⁹, ir siūlo pasirinkti egzistencialisto Jeano-Paulio Sartre'o pramintą kelią į filosofinio pobūdžio dramą. O štai 1955-aisiais rašydamas apie Pierre'ą Corneille'į, jo dramoms aktualumo matmenį Greimas atpažįsta kaip tik tame, kad jo kūryba yra ne tik „jo meto literatūros ir visuomenės išraiška“ ir „psichologinio teatro Prancūzijoje“ pradžia²⁰, bet ir žmogaus socialinio būvio scena. Corneille'o „teatro *datum* nėra žmogus, o klausimai, kuriuos gyvenimas stato žmogui“, ir „[š]ioje perspektyvoje kornelinė tragedija tampa socialine institucija, viešąja mokykla, kurioje žmogus išmoksta veikti“ – susigaudyti savo sociokultūrinių vaidmenų ir atsakomybių daugyje, pasverti juos ir kaskart „reaguoti į situacijas“, kuriose tenka daryti neįmanomus pasirinkimus, kaip veikti²¹. Šioje plotmėje, kur žmogus priiima sociokultūrinę tapatybę iš būtinybės veikti kokia nors iš jo sociokultūroje

16 *Ibid.*, p. 436–437.

17 *Ibid.*, p. 437.

18 Algirdas Julius Greimas, „Fabijonas Neveravičius“ [1950], p. 270.

19 Algirdas Julius Greimas, Antanui Škėmai, 1954 08 29, *AJG1*, p. 246.

20 Algirdas Julius Greimas, „Corneille aktualumas“ (1955), *Jait*, p. 459–464, 459–460.

21 *Ibid.*, p. 461.

priimtų formų, „[k]ornelinio pasaulio žmonija“ Greimui atrodo „pavyzdinė, psichologiniai grubi, nužmoginta“, o jo teatras – transistoriškai aktualus taip pat ir „mūsų laikų žmog[ui], palink[usiam] po našta klausimų, kuriuos jame kelia, kuriuos jam primeta pasaulis“²².

Vertybiniis pasirinkimas neišvengiamas ir bendresniame, kultūros ir literatūros istorijos, akiratyje, nes literatūros kūrinys būtinai teigia vieną ar kitą vertybinę programą, o kartais netgi pažymi kultūrinės savimonės posūkį. Būtent taip Greimas nusako Vinco Krėvės reikšmę lietuvių sociokultūrinės savimonės raidai – atpažinęs ideologinę jo kūrybos ašį ir jos vietą Vakarų sociopolitinės minties topografijoje. Šią jis apibrėžia priešindamas marksistinei idėjinei programai, mat Krėvė padaro savąjį vertybinį pasirinkimą „tuo metu, kai socialistai revoliucionieriai arba žuvo ir nyko, arba vystėsi į „marksistus“, o šis pasirinkimas – tai „nusigrįžimas nuo marksizmo“ nuostatų valstybės klausimu: marksizmas „istorijos tikslu laiko valstybės panaikinimą“, o Krėvė, priešingai, „atsigrįžo į Hėgelį ir jam brangią Valstybės, kaip tautinės bendruomenės realizavimosi istorijoje, tobulos formos idėją“²³. Tai, tęsia Greimas, „padaro Vincą Krėvę pirmuoju valstybinės minties ideologu“, teigiančiu, kad „[t]auta gali realizuotis tik pavirsdama valstybe“, nes „[v]alstybė sudaro geriausias sąlygas pasireikšti visoms tautos jėgoms ir svajonėms: pasakos čia virsta literatūra, dainos – poezija, senelių išmintis – filosofija, platūs šarūnų mostai – valstybine mintimi, o tiesos troškimas – tikslingu tautinio kapitalo panaudojimu ir teisingu tautinių pajamų paskirstymu“²⁴. Tai dar vienas daugiaaukštės ir daugiafunkcinės „Pienocentro“ architektūros analogas, šįkart fiksuojantis ne visuomenės sąrangos, o jos savimonės formų daugiasluoksniškumą, kuriame jai skirtą vietą užima ir literatūra.

Hėgeliškos ir marksistinės logikų samplaika, kai Greimas kalba apie tautos steigties sąlygas ir „teising[ą] tautinių pajamų paskirstym[ą]“ viename sakinyje, nepaisydamas ką tik nubrėžto kontrasto tarp hėgeliškų ir marksistinių vertybinių nuostatų, neatsitiktinė. Ji liudija ne tik šių filosofinių perspektyvų sampyną Greimo aprašyme, bet ir palimpsestinį jo mąstymo būdą, kuris ir leidžia jam

22 *Ibid.*, p. 461–462.

23 Algirdas Julius Greimas, „Vincas Krėvė yra drauge realistas ir romantikas“ (1955), *Iait*, p. 410–412, 412.

24 *Ibid.*, p. 412, citata pataisyta pagal Greimo mašinrašį (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS) F245-13).

pamatyti daugiaaukštę sociopolitinę kultūros architektūrą. Tekstas apie Krėvę palimpsestinis tiesiogiai – du jo pavadinimai nurodo dvi jo perskaitymo perspektyvas ir, atitinkamai, dvi Krėvės vizijas. Greimas iškelia į pirmą vietą Krėvės valstybininko reikšmę – tai rankraštyje likęs pavadinimas, kuriuo straipsnis 1989–aisiais buvo publikuotas žurnale *Sietynas* iš Greimo perduoto mašinarščio²⁵, nors pirmoji straipsnio publikacija, 1955–ųjų *Vienybėje*, o ir vėlesnė 1991–ųjų rinkinyje *Iš arti ir iš toli*, paskelbta kita, tikriausiai redaktorių duota, antraštė – „Vincas Krėvė yra drauge realistas ir romantikas“. Krėvės valstybingumo viziją Greimas išties formuluoja realizmo ir romantizmo sankryžoje:

Vincas Krėvė, kuris ir savo tautą bando suvokti istoriniame vyksme, yra drauge ir realistas, ir romantikas – jeigu realizmu vadinsime norą suprasti dabartį, o romantizmu – norą ją pralenkti, teigiant naujas vertybes.²⁶

Įtampa tarp realizmo ir romantizmo čia išreiškia istorinės savimonės dialektiką – būtinybę vienu žvilgsniu aprėpti ir dabartinę dalykų padėtį, ir būsimą – vaizduotėje projektuojamų dalykų įgyvendinimo perspektyvą. Taigi ir patį realizmą ar romantizmą Greimas laiko visų pirma pasaulėžiūros formomis, išaknytomis prielaidose apie tikrovę ir išreiškiančiomis tam tikrą vertybinę orientaciją. Vis dėlto, kalbėdamas apie literatūros autorių, jis mato reikalą meno istorijos terminais nusakyti šią pamatinę, jo kūrybą grindžiančią įtampą ir taip nurodyti, kokią vietą Krėvė užima istorinėje Vakarų literatūros raidos topografijoje. Tai anaip tol ne formalus gestas ir ne vienintelis Greimo dėmesio meno istorijai pavyzdys.

Meno formų raidos estetika

Plastinių menų istorinė raida Greimui atveria kitą – nepriklausomą nuo visuomenės būklės – meninės raiškos matmenį. Jį Greimas bene nuosekliausiai aprašo

25 Algirdas Julius Greimas, „Vincas Krėvė ir valstybinė mintis“, mašinarštis VUB RS, F245-13; „Laiškai iš Paryžiaus“, *Sietynas*, Nr. 4, 1989, p. 106–108; laiškas Vytautui Abraičiui, [1985 05–06], *AJGI*, p. 352; laiškas Sauliui Žukui, [1989] 12 21–22, *AJGI*, p. 364; Darius Kuolys, „Diena su Algirdu Juliumi Greimu“, *AJGI*, p. 597–600, 597.

26 Algirdas Julius Greimas, „Vincas Krėvė yra drauge realistas ir romantikas“, p. 411.

recenzuodamas Jurgio Baltrušaičio studiją apie viduramžius, kur aiškiai matyti, kad, „didieji meno stiliai gyvena pagal jų pačių dėsnius, vystosi pagal savo autonomišką ritmą“²⁷. Tiesa, tam, kad išvelgtų šią autonomiją, analitikas pirmiausia turi ją numanyti – laikyti stilių vidujai rišlia meno formų visuma, priklausančia bendresniam, visos kultūros, sisteminiam rišlumui: pati stiliaus vizija, sako Greimas, „remiasi organiško visų civilizacijos formų vientisumo postulatu“²⁸, kuris yra „griežtai teigtinas“ ir „ankstyvesnis už bet kokią išorės įnašą“²⁹ į tą stilių sudarančią formų vienovę. Taip numanomo stilistinio rišlumo atžvilgiu nusakoma ir tam stiliui būdinga istorinė raida, ir jo atvirumas sociokultūrinei aplinkai, kur jis formuojasi, bręsta ir perbrendęs suyra. „Išoriniai įnašai“ įsilieja į kultūrą ne bet kaip – jie „turi būti „pageidaujami“ juos priimančios aplinkos, patsai primantis *milieu* turi būti „įjautrintas“, pajėgus juos priimti“³⁰. Taigi, daugialypių kultūrinių indėlių samplaikoje, jai pasiekus tam tikrą kritinę ribą, gimsta nauja stilistinė sistema, ištrūkdama iš savo radimosi sąlygų.

Būtent taip, reziuumuoja Greimas, meninio stiliaus gimimą nušviečia Baltrušaitis, parodydamas, kad gotikos stilių suformavo dvejopi „išoriniai įnašai“. Pirmieji priklauso sykiu ir meninei, ir socialinei tarpkultūrinio sambūvio plotmei, mat tai kitų kultūrų artefaktai. Žmonės juos „priima“ į savo gyvenimą visai ne dėl jų formų estetinės, o dėl jų pačių „simbolinės ar utilitarinės vertės: kaip talismanus ar audinių ornamentus, kaip astrologinius ar magiškus piešinius“, ir tik „vėliau, antroje fazėje [...] šios naujos morfologinės sistemos tampa įvertinamos estetiškai ir įsijungia į senųjų formų architektūrą“³¹. Tokiu būdu kelių kultūrų platinės formos „susikryžiuoja tame pačiame kelyje“ taip organiškai, kad iš jų gimusio „gotiško stiliaus vientisumas ilgą laiką visiems atrodė nediskutuotinas“³². Jo raida eina sava vaga ir baigiasi „[b]aroko epocha, jei barokiniu vadinsime kiekvieną laikotarpį, kuris įvykdo didelį stilių – iki jo paskutiniųjų išvadų, iki perbrendimo ir išsikvėpimo“³³. Kitų „išorinių įnašų“ šaltinis –

27 Algirdas Julius Greimas, „Jurgio Baltrušaičio „Fantastiškieji viduramžiai“ (1959), *Jait*, p. 236. Tai Greimo recenzijos prancūzų kalba („Le moyen âge fantastique“, *La Revue du Caire*, Caire, Égypt, Nr. 36.188, 1956 février, p. 104–110) vertimas.

28 Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 240.

29 *Ibid.*, p. 238.

30 *Ibid.*, p. 237–238.

31 *Ibid.*, p. 238.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*, p. 235–236.

gamtinė žmogaus būties terpė ir aplinka: Baltrušaičio aprašytajam „barokinių formų raizginiui, šiam vis didėjančiam plastinių formų painumui atitinka tiesiog neįtikimas gyvulių knibždėjimas, visuotinos gyvybės perteklius“³⁴. Estetinių formų ir turinių šaltinis čia pasirodo esanti pati gamta.

Gamtines meninių formų ištakas Greimas laiko bendražmogiška estetinės patirties plotme ir tarpkultūrinės komunikacijos sąlyga, leidžiančia, pavyzdžiui, jo gimtajai, iš Vakarų kultūros istorijos iškritusiai lietuvių kultūrai įsirašyti į europinės kultūros apytaką. „Gyvenant europietiškos – tai reiškia, *par excellence*, internacionalios – civilizacijos cikle, lietuviškoji kultūra egzistuoja ir yra pažįstama *tiktai* jos pozityvaus įnašo į bendrąją civilizacijos lobyną funkcijoj“, rašė jis dar 1948-aisiais³⁵. Tokį įnašą padariusio lietuvių menininko pavyzdys – Adomas Galdikas:

Aišku, kad ne žodžiais: maniera, žanras, mokykla, galima kalbėti apie dailininką, kuris visas yra vien tik intuicija, mistinė gyvenimo patirtis, kūrėjo komunija su vieninginteliu jo kūrybos šaltiniu – visur esančia Gamta.³⁶

Ši „komunija su Gamta“ įrašo Galdiką į lietuvių ir Europos meno istoriją greta kitų mistinę patirtį išreiškiančių menininkų – Adomo Mickevičiaus, Oskaro Milašiaus ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, kurių kūryboje Greimas ragina ieškoti „mistinės gyvenimo suvokimo tradicijos, organiškų ir panteistinių jo bendravimo su pasauliu pradų“³⁷. Šioje paradigmoje pasirodo, kad „Galdiko paveikslai – tai ne paveikslai, o „dvasinės būklės“, nes jie „išreiškia tą patį menininko kūrybos charakterį, kuris yra [...] trapias ir laikino žmogaus metamorfozė į permanentines dvasinių vertybių formas“³⁸.

Formų radimosi reiškinys, jų pagavos patirtis ir tvarumas Greimui niekada nepraras čia atvirai skelbiamo mistinio aspekto. Gyvenimo pabaigoje, mėgindamas atriboti savąją estetinės patirties sampratą nuo nusistovėjusių estetikos apibrėžimų, siejančių ją su grožiu, Greimas šią patirtį vadins graikišku žodžiu *esthésis* ir aprašys

34 *Ibid.*, p. 239.

35 Algirdas Julius Greimas, „Adomas Galdikas“ (1948), *Iait*, p. 224–227, 225. Plg.: Arūnas Sverdiolas, „Greimo demiurgija“, p. 98–104.

36 Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 226.

37 *Ibid.*, p. 226.

38 *Ibid.*, p. 225.

kaip tiesiogiai, kūniškai patiriamą pasaulio prasmingumo pagavos akimirką³⁹. Čia Greimas semiotiškai perrašo dar ikisemiotinėje meno kritikoje ir kitur ne kartą išsakytą mintį, kad menas įkūnija žmogaus savipatirties ir jo pasaulio supratimo formas – kultūriškai skirtingas, bet visgi kiekvienoje kultūroje atrandamas tame pačiame, žmogaus sociokultūrinės ir gamtinės būties vienio, taške. 1963-aisiais vėl rašydamas apie Baltrušaitį, Greimas formuluoja taip:

Meninės formos keliauja po platų pasaulį, vis kitioniškai įsiprasmindamos kiekviename atskirame kultūriniame kontekste: garsusis Viduramžio „numirėlių šokis“ yra budistiškos kilmės, mūsų slibiniai ir velniai – kiniškos kilmės. Meno istoriją sudaro ne tik *formų* gyvenimas ir kitimas, bet ir tų formų *prasmės* sandara ir raida. O ši prasmė – tai žmogaus dvasios, žmonijos galvosenos įvairūs susiformulavimai ir įsikūnijimai.⁴⁰

Tad Greimui „Jurgis Baltrušaitis – jau nebe vien tik formų, bet *formų reikšmės* istorikas“, o pati „[m]ūsų civilizacijos meno istorija [...] atrodo kaip žmogaus proto kova su pačiu savimi“, kuri „atidengia šį slaptą žmogaus pasikalbėjimą su savo pašmone“⁴¹. Kitaip tariant, meninės formos – tai žmogaus ir pasaulio gamtinės saviraiškos į(si)vaizdinimai, kurie iškelia į sąmoningumo akiratį kitaip nesuvokiamas gamtines duotis, paversdami jas tam tikrais, žmogui suprantamais jo pasaulį sudarančiais dalykais. Todėl meninės „formas“ Greimui atrodo „vienintelė priemonė akimačiai atvaizduoti tai, kas pasaulyje fantastiško ir nematomo“⁴² – įžvelgti ir meniškai užfiksuoti, įvaizdinti duotis, kurios kitaip liktų neartikuluotos, nepamatytos ir nesuprastos⁴³. Tai ir yra ta menininko „komunija su Gamta“, kurią Greimas mato Galdiko kūryboje ir laiko esminį savo uždavinį įvykdžiusia menine raiška.

Ir „komunija su Gamta“, ir meno galia suteikti suvokiamą formą nematomiems dalykams būdinga ne tik plastiniams menams, bet ir literatūrai. Juk

39 Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, vertė Saulius Žukas, Arūnas Sverdiolas, Valdas Petrauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2017 [1987].

40 Algirdas Julius Greimas, „Sukaktuvės, kurių nereikėtų minėti“ (1963), *Iait*, p. 228–234, 233.

41 *Ibid.*, p. 233–234.

42 Algirdas Julius Greimas, „Jurgio Baltrušaičio „Fantastiškieji viduramžiai““, p. 239.

43 Plg.: Algirdas Julius Greimas, „Semiotikos istorija yra mano asmeninė istorija“, kalbina Saulius Žukas, *AJG1*, p. 49–120, 68–109.

ir Neveravičiaus prozą Greimas apibūdino kaip visuomenės „formą ir dvasinį turinį“⁴⁴ artikuluojančią kūrybą, o Krėvės romantizmą – kaip vaizduotės galią įpavidalinti tai, ko dar nėra ir todėl nematyti niekaip kitaip kaip tik literatūrinio įvaizdinimo būdu. Rašytojo Krėvės vaizduotę Greimas mato istorinio laiko perspektyvoje – joje peržengiama dabartis ir teigiamos naujos, ateities vertybės, o štai dailininko Galdiko išreikštą sąjungą su gamta jis laiko amžinių, transkultūrinių ir transistorinių žmogaus duočių pagava. Išties, savąją literatūros žanrų topografiją Greimas brėžia būtent laiko – žmogaus istoriškumo – nuovokos lauke.

1952-aisiais paskelbtą Kazio Borutos romano *Baltaragio malūnas* recenziją jis pradeda iš pažiūros teigiamu vertinimu, kad Boruta „į skurdžius lietuviško romano dirvonus atnešė gajų grūdą“ – atrodytų, pagaliau lietuviškame „romane natūraliai progresuojanti kaimo gyvenimo ir to gyvenimo sukurtos pasakos dialektika pasiekia epopėjos akcentų“ ir tai leidžia lyginti Borutą „su graikų, prancūzų ar suomių epu, o ne, pavyzdžiui, su Ramono „Kryžių“ kaimiečių gyvenimu“⁴⁵. Tačiau tai taip pat verčia Greimą pripažinti, kad šis „romanas nustoja būti romanu, t. y. pasakojimu, jau vien dėl to, kad jam trūksta esminio romano konstruktyvinio elemento – Laiko“⁴⁶. Mat „Borutos veikalo simbolizmas yra egocentris“ – jame „duotas pasaulio vaizdas – tai iš tiesų ne pasaulio vaizdas, o jo paties vidujinių kovų teatras“, todėl „Boruta, nežiūrint žymių epinių privalumų, lieka vis tiek poetas, lyrinė siela, suvedanti išorinį pasaulį į savo paties subjektyvinį, metafizinį židinį“⁴⁷. Dėl tokio radikalaus subjektyvizmo „Borutos veikale nėra ir negali būti Laiko – žmogaus kova su velniu, jo supratimu, yra amžinybėje suakmenėjusi dialektika“⁴⁸, o žmogus Greimo supratimu – istoriška būtybė, jos esmė priklauso nuo konkrečios sociokultūros ir kinta kartu su ja. Romano uždavinys ir yra sučiuopti žmogaus priklausomybės jo sociokultūrinei terpei įtampas, o vaizduoti pasaulį iš grynai subjektyvios perspektyvos, lyg jis būtų tik vaizduojamo subjekto sąmonės projekcija, – lyrinės poezijos prerogatyva. Todėl Boruta ir pasirodo Greimui kaip „poetas, lyrinė siela“ net ir tada, kai pasirenka prozinio pasakojimo formą.

44 Algirdas Julius Greimas, „Fabijonas Neveravičius“, p. 270.

45 Algirdas Julius Greimas, „K. Borutos „Baltaragio malūnas“ (1952), *Iait*, p. 413–415, 413–414.

46 *Ibid.*, p. 414.

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*, p. 415.

Subjektinė poetinio diskurso estetika, arba greimiškasis lietuvių poezijos kanonas

Iš tiesų, suvokus, kad žmogui prieinama tik žmogiška – jo paties žiūros ir veiks-
mų suformuota ir įreikšmintą – tikrovė, subjektinė perspektyva pasirodo esanti
neredukuojama bet kokio supratimo apie pasaulį sąlyga. Ji išaknija tikrovę pras-
mės pagavos patirtyje, o tai ne tik sąmonės veiksmas, bet ir juslinė patirtis. Šios
fenomenologinės tiesos grindžia Greimo semiotiką bei savipratą⁴⁹ ir savaip le-
mia, kad aukščiausia meno rūšimi jis laikė vis dėlto ne plastinę raišką, o poeziją.
Semiotikai Greimui – žmogui, visą gyvenimą ieškojusiam atsakymo į klausimą,
kaip randasi ir gyvuoja prasmė, – būtent poezija įkūnija estetinę diskursą *per*
se originaliąja, graikiškąja žodžio „estetika“ prasme, žyminčia pažinimą, kurį
Alexanderis Baumgartenas pakrikštijo *cognitio sensitiva*, „jutiminiu pažinimu“⁵⁰.
Būtent taip, per juslumą, apibrėžiamas estetinis prasmės pagavos aspektas leidžia
Greimui lyginti poeziją su kitais menais:

Poetinę komunikaciją galima iš dalies lyginti su muzikine ar tapybine: autentiškas
poetinio objekto pasisavinimas, atrodo, nereikalingas abstrakčios, sąvokinės kalbos
tarpininkavimo, poetinis tekstas – jei tik „poetinė klausia“ pakankama – savaime
pereina iš burnos į ausį, klausovui nė nesuprantant, apie ką iš tiesų poetinė kalbà
kalba. Tai aukštas jos privalumas, didelė jos galia.⁵¹

Tiesa, ši galia pavojinga, mat „dėl savo specifiškumo poetinė kalba lieka už-
darų, šeimyniškų vaišių maistas, nepasidalijamas net su draugais ir artimaisiais, ji
gresia virsti sekmadienine, be ryšių su gyvenimu, apeiga“, tad „tarpininko – są-
monės – įvedimas į šią betarpinę komunikaciją beveik neišvengiamas“⁵², kitaip
estetinė pagava liks neįsisąmoninta, tad ir iš principo neįvykusi.

49 Jūratė Levina, „Privačioji Greimo semiotika“, *AJG2*, p. 231–271.

50 Hans-Georg Gadamer, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, iš vokie-
čių kalbos vertė Giedrė Grinytė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 23–24, Arūnas Sverdiolas,
Aiškinimo ratas: Hermeneutinės filosofijos studijos – 2, Vilnius: Strofa, 2003, p. 13.

51 Algirdas Julius Greimas, „Ašara ir poezija. Vienos Marcelijaus Martinaičio poemos analizė“
(1980), *Iait*, 1991, p. 135–165, 135.

52 Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 135.

Šiame esmiškai mįslingame estetinės patirties lauke Greimas grynina savąjį lietuvių literatūros kanoną. Čia negaliu atlikti išsamios jo rekonstrukcijos, tačiau nubrėšiu du – subjektinį ir prasminį – matmenis, kurių sankryžoje Greimas, rodos, kaip tik ir sprendžia apie estetinę ir kitas, ją gaubiančias poetų ir jų darbų vertes. Savo literatūros kritikoje jis ne taip dažnai atlieka imanentinę teksto analizę, o greta to – anaipol nevengia kalbėti apie tekstų autorius, pačius poetus. Mat Greimui poetinis tekstas ir jį parašęs asmuo atrodo neatsiejamos poetinio diskurso plotmės, kurias sulipdo dvilypė kalbos prigimtis – juk tai sykiu ir reikšmių sistema, ir gyvenamą tikrovę įreikšminančių kalbėjimo gestų visetas:

poezijos veikalas ar tapybos veikalas yra ne kas kita, o tiktai išbaigta kalbinė sistema, popierio lapas ar drobės gabalas, ant kurio užregistruojami lūpų ar rankų gestai, signalizuojantieji globalinį, psichofizinį žmogų.⁵³

Poetinis tekstas išreiškia tam tikrą subjektinę savastį – būtent vidinis jos rišlumas palaiko ir meninio veikalo vieningumą. Todėl Greimas liepia ir pats stengiasi neišleisti iš akių to, „kas svarbiausia: kūrėjo, kaip vienintelio nebepasikartojančio individo ir meno veikalo“⁵⁴, išreiškiančio to individo pasaulio ir savęs paties patyrimo būdą.

Tokia dvikryptė žiūra grindė jau svarstyta greimiškąją Krėvės – tautinės valstybės ideologo viziją, tačiau pirmąkart Greimas aiškiai į ją atsiremia dar 1942-aisiais, pirmame viešumai skirtame tekste, kur apie Kazį Binkį sako, kad tai „buvo žmogus, kuris kūrė, o kaip kūrėjas – teigė“ tautinį atgimimą, mat jis „įkūnija savyje jaunąją mūsų poeziją, visą gaivališką atgimusios Lietuvos jaunatvę“⁵⁵. Dvikryptė žiūra akivaizdi ir 1943-ųjų esė „Verlaine’as – žmogus ir poetas“, tik čia Greimas ne tik konstatuoja gyvenimo ir kūrybos vienį, bet ir atseka visą Verlaine’o kelią į jį, jame aptikdamas esminius jo poezijos aspektus⁵⁶.

53 Algirdas Julius Greimas, „Apie literatūrinę kritiką ir moderniškąją literatūrinę avantiūrą“ [1956–1957], *Iait*, p. 376–388, 387.

54 *Ibid.*, p. 379.

55 Algirdas Julius Greimas, „Binkis – vėliauninkas“ (kalba, pasakyta 1942 m. Šiaulių teatre surengtame K. Binkio mirties paminėjime-akademijoje), *Iait*, p. 104 (kursyvas Greimo), 101.

56 Algirdas Julius Greimas, „Verlaine’as – žmogus ir poetas“, *Varpai*, 1944, Nr. 2, p. 123–136.

Šio vienio Greimas ieškos ir vėliau, 1973-aisiais rašydamas apie jaunystėje artimai pažinotą Joną Aistį⁵⁷. Jo asmens ir kūrybos epicentru Greimas įvardija intymumą, neįmanomą palaikyti „vieš[ū] pokalbi[ū] – autentiško dialogo antifraz[iū]“⁵⁸ erdvėje ir, kita vertus, atveriantį tokią subjektinės savasties gelmę, kuri neturi savarankiško prasminio turinio. Aiščio „poetinis pasaulis – tai tuščia vieta“, kurios „abstrakčiomis sąvokomis neišsakysi“ ir kuri sopa „atvira žaizda“ tarp asmeninės savipatirties ir išoriškai prisiimtos binkiškos keturvėjininko laikysenos⁵⁹. Ši tuštuma giliausiame savasties taške – esminis paties Greimo savipatirties aspektas: vėliau, 1985-ųjų ir vėlesnėse autobiografinėse refleksijose, jis daug kalbės apie tai, kad introspekcinis žvilgsnis į patį save jam atveria anaipol ne autentiškąjį „aš“, ne sielos vidujybę, o skausmingą, nepakeliamą tuštumą, kurią dangstome kasdieniais socialiniais vaidmenimis⁶⁰. Tad nenuostabu, kad būtent šiai patirčiai apibūdinti „išnyra ir pati gražiausia Greimo metafora“, ar veikia „metaforinė sąvoka, jungianti mąstymo ir figūratyvinį planą“ paties Greimo kritiniame diskurse⁶¹. Nors ir prisipažindamas, kad jam sunku kalbėti apie Aistį sąvokų, o ne figūrų kalba, Greimas vis dėlto įvardija, kaip Aistis įveikia šią bedugnę: asmenišką „teisybės ieškojimas – kai savęs apnuoginimas atitinka poetinės kalbos suprastinimą – sutaiiko Joną Kossu-Aleksandravičių žmogų ir poetą“⁶². Vėliau Greimas reflektuos, kad biografiškai būtent iš Aiščio jis perėmė „ištisą jausminę tarpžmogiškų santykių gamą“, nors estetine Aiščio poezijos vertė, atradus jos kriterijus, Greimo akyse sumenko: jam pristigę „epiškos erdvės“ įsisąmoninimo⁶³, tai veikia „eilučių, o ne poemų meistras“, kurio „poetinės tiesos yra trumpos ir taiklios lyg žaibo švystelėjimai“⁶⁴.

57 Keletą pokario metų trukęs šiltas epistolinis Greimo ir Aiščio bendravimas nutrūko 1948-ųjų liepą (Algirdas Julius Greimas, laiškai Jonui Aiščiui (Kossu-Aleksandravičiui), 21 vnt., 1940–1948, 1967, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, F100-1263/1-19).

58 Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius: Intymus žmogus ir intymumo poezija“ (1973), *Jait*, p. 105–114, 106.

59 *Ibid.*, p. 110.

60 Algirdas Julius Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“: kalbina Vytautas Kavolis (1985–1986), *AJG1*, p. 47. Arūnas Sverdiolas, „Greimo egologija“, p. 151–160; Jūratė Levina, „Privačioji Greimo semiotika“, p. 251–261.

61 Viktorija Daujotytė, „Algirdo Juliaus Greimo minties realybė“, p. 22.

62 Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius“, p. 114.

63 Algirdas Julius Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 41.

64 Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius“, p. 111, 112.

Aistiški tiesos švystelėjimai – tai akimirkos, kai „žodis prilimpa prie kūno, eiliakalio ir jo skaitytojo paširdžius užlieja kutenanti šiluma, ir eilutė stojasi lyg įkalta į granitą“⁶⁵. Tokia kūniškumo įsirašymo į poetinę išraišką patirtimi Greimas matavo ir kitų autorių poezijos poveikumą. Juozo Kėkšto *Etapuose*, pavyzdžiui, jis taip pat pamatė poeto „įsikūnijimų“ istoriją, išreikštą kūniškų įtampų ir kančių figūromis, tad ir jo poezijos originalumą išaknijo į „priešistorinio žmogaus gyvulinį, augalinį egzistavimo stilių, į žmogaus – gyvos medžiagos santykį su aplinka“⁶⁶. Eduardo Mieželaičio poeziją Greimas recenzavo dukart, abu kartus neigiamai – šaržuodamas, kaip negailestingai Mieželaitis skaido ir ideologizuoja žmogų savo rinkiniuose, įvertintuose valstybinėmis premijomis. Jam žmogaus kūnas – tai fizinių kūno dalių suma, žmonių santykiai – grįsti grynai pragmatine nauda⁶⁷, o kultūra – išorinės kasdienių papročių formos be jokio savarankiško, vidinį jos rišlumą palaikančio turinio ir prasmės⁶⁸. Ilgainiui Mieželaičio pavardė Greimo žodyne prarado tikrinio vardo statusą. Privačiuose pokalbiuose jis ironiškai siūlė „[s]ušaudyti keliolika mieželaičių“⁶⁹ ar bent „suraikinti į retežius visus Mieželaičius ir išsiųsti mokytojais į pradžios mokyklas“⁷⁰ kaip priemonę kelti bendrą lietuvių kultūros lygį ir taisyti paradoksalią padėtį, kad turime daug poetų, bet nėra poezijos.

Neabejotinai tikrą poeziją Greimas atranda eilėse, rašomose subjektinio ir prasminio poetinės raiškos matmenų kryžkelėje, jų susitikimo taške, kur nuolat išlaikoma gyva įtampa tarp tiesiogiai, kūniškai žmogui duotos būties ir tą būti įprasminanti siekiančios sąmonės. Į lietuvių poezijos kanono viršūnę keliamų Tomo Venclovos „beveik beprasmė“⁷¹ ir Algimanto Mackaus „*Ne-Prasmės*“⁷² poeziją jis

65 *Ibid.*, p. 112.

66 Algirdas Julius Greimas, „Juozo Kėkšto metamorfozės“ (1955), *Iait*, p. 417–418.

67 Algirdas Julius Greimas, „Apie sovietinio poeto santykius su moterimis“ (1963), p. 483–488.

68 Algirdas Julius Greimas, „Apie Eduardą Mieželaitį ir jo Paryžių“ (1963), *Iait*, p. 478–482.

69 Algirdas Julius Greimas, laiškas Sauliui Žukui, [1990] 09 06, *AJG1*, p. 413. Greimas cituoja Žibunto Mikšio radikalų sumanymą, o pats, kaip „didesnis tolerantas“, apsiribotų toliau siūlomais privalomais darbais (Algirdas Julius Greimas, Arvydui Šliogerui, [1990] 07 08, *AJG1*, p. 395). Mieželaičio *Autoportreto* recenzijoje jis irgi pasiūlo sunaikinti būrį poetų – tiesa, gerų poetų ir tam, kad jų kūryba pagaliau patektų į tarybinės Lietuvos kultūros apyvartą (*Iait*, p. 479; plg.: Jūratė Levina, „Privačioji Greimo semiotika“, p. 264–266).

70 Algirdas Julius Greimas, laiškas Irenai Oškinaitei-Būtėnienei, [1991] 12 04, *AJG1*, p. 468.

71 Algirdas Julius Greimas, „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija“ (1972), *Iait*, p. 128–134.

72 Algirdas Julius Greimas, „Algimantas Mackus arba namų ieškotojas“ (1963), *Iait*, p. 121–127, 124 (kursyvas Greimo).

vertino už tai, kad ji panardina skaitytoją į „buvim[ą] gryname stovyje, kur žmogus pasitenkina tik tuo, kad jis *būna*“⁷³, į vaikystės būseną, kuri „nepažįsta sąmonės, nes ji dar nepakąsta sąmoningumo šalnos“⁷⁴. Ši būseną – tai „pirmaprad[ė] gamtos tėvišk[ė]“, į kurią sugrįžti žmonija galėtų tik tada, kai „atsisakys savo ambicijos būti „kalbančiu būgnu“, kada ji susitaikys su žole ir žvėrimi, priimdama jų dalią“⁷⁵, o toks grįžimas – tai įsivaizduojama būtis be sąmonės ir prasmės, mat prasmė gimsta kartu su sąmoningumu, atitraukiančiu žmogų nuo savęs paties ir pasaulio. Venclovos ir Mackaus poezija Greimui atrodo stipri tuo, kad jų „beveik beprasmis‘ žodis“ kybo „ant ribos tarp būties ir nebūties“⁷⁶, tad „užuot kalbėjęs apie pasaulio neprasmškumą, jis *realizuoja šią sąvoką stilistiškai*“⁷⁷ – panardina skaitytoją į sąmoningumo nežinančios, tad ir prasmės negalinčios ilgėtis būties patirtį. Prasmės ilgesį, gimstantį kartu su sąmonės atotrūkiu nuo kūniškos žmogaus būties, padovanotos jam gimimo akimirka, Greimas įvardijo pirmaprade savo paties biografijos ir žmogaus egzistencijos sąlyga⁷⁸, tad jam Mackaus ir Venclovos poezija apnuogina pačią žmogaus savipatirties esmę.

Tačiau visus kitų menininkų kūryboje pavieniui aptinkamus estetinio paveikumo dėmenis Greimas randa ne šių poetų, o Henriko Radausko poezijoje. Radauską jis skaito bene plačiausiame tarpkultūriniame istoriniame akiratyje: jo eilėraščiuose ne tik girdi „visą lietuviškos poezijos istoriją – nuo Maironio iki Mackaus“⁷⁹, bet ir mato ją sugrįžtant – „pirmą kartą po Dionyzo Poškos“ – į „europinės poezijos srovę“⁸⁰, kur Radausko poezijos „[m]enas, kaip kova su abejinga materija, kaip laisvai sau pačiam užsidėti varžtai“ atsistoja greta „Cellini, Theophile Gautier, Stephan George“⁸¹. Tai ne tik patirties, bet ir prasmės poezija: ji „pasiveja žmogų“, nes jos „forma atranda turinį, pagim-

73 Algirdas Julius Greimas, „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija“, p. 132 (kursyvas Greimo).

74 Algirdas Julius Greimas, „Algimantas Mackus arba namų ieškotojas“, p. 127.

75 *Ibid.*, p. 127.

76 Algirdas Julius Greimas, „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija“, p. 134.

77 Algirdas Julius Greimas, „Algimantas Mackus arba namų ieškotojas“, p. 127 (kursyvas Greimo). Plg.: Dalia Satkauskytė, „Algimantas Mackus kaip kultūrinis herojus“, *Darbai ir dienos*, Nr. 69, 2018, p. 129–140, 132–133.

78 Algirdas Julius Greimas, „Pirmasis intelektualinės autobiografijos bandymas“, [1960], *AJG1*, p. 23.

79 Algirdas Julius Greimas, „Henrikas Radauskas (1910.IV.23–1970.VII.27)“ (1970), *Iait*, p. 272–274, 273.

80 Algirdas Julius Greimas, „Mintys apie H. Radauską ir jo strėlės vietą lietuviškame danguje“, *Iait*, p. 120.

81 Algirdas Julius Greimas, „Kol fontanas vėl prabils...“ (1948), *Iait*, p. 115–116, 115.

dydama tiesos išjautimą⁸², mat čia ir žmogus, „didelis savo visuma, totališku pasaulio suvokimu“, ir pats pasaulis pasirodo „atkurti dvasioje“⁸³, kuri Greimo žodyne yra prasmės sinonimas. Todėl tai ir „susižinojimui su savo artimu“ skirta ir jį pasiekianti poezija, jei tik skaitytojas nepagailės pastangų „išmokti poezijos kalbą, kaip išmokstama angliškai ar prancūziškai“, mat Radauskas įstengia „atkurti pasaulį“ atradęs kalbos principu veikiančią „autonomišką išraiškos sistemą“⁸⁴. O jos – autonomiškos, nepriklausomos nuo paties pasaulio – prireikia todėl, kad „[p]asaulio realybės nei jo ortoskopiško vaizdavimo nėra, o yra tik pastangos jį įsivaizduoti“ ir poezija pasirodo esanti „vienintelis būdas išsakyti pasaulį, kurio išsakyti negalima“⁸⁵. Radauskas nutiesia tiltą tarp būtinybės ir negalimybės išsakyti tikrovę, suliejęs poeziją ir pasaulį į vieną žanrą – pasaką⁸⁶, visu pajėgumu išnaudodamas ją grindžiančią numanomą, įsivaizduojamą regimybės sąlygą „tartum“, kurią Greimas laikė bet kokio tikėjimo ir jo tiesos išsakymo sąlyga⁸⁷. Šūkis „Pasauliu netikiu, o pasaka tikiu“, kaip matė Greimas, palaiko ne tik Radausko kūrybos, bet ir jo asmeninės laikysenos rišlumą:

Supratęs ir pasirinkęs gyvenimą kaip vieną ištisą didžiulę metaforą, Henrikas Radauskas jį vystė lygiagrečiai dviem planais: žodžio ir elgesio planais. Jo šiokiadienis estetizmas buvo taip pat nuoseklus ir reiklus, kaip ir jo poezija. Jis bandė elgtis pagal tą patį principą: *gyventi, tartum* gyvenimas būtų gražus.⁸⁸

Po Radausko, rašė Greimas jo nekrologe, „bus dar daug poetų, jie rašys kitaip, bet ne geriau už jį“⁸⁹.

82 Algirdas Julius Greimas, „Henrikas Radauskas“, p. 272–274, 273.

83 Algirdas Julius Greimas, „Mintys apie H. Radauską ir jo strėlės vietą lietuviškame danguje“, p. 117–120, 117.

84 *Ibid.*, p. 119.

85 *Ibid.*, p. 118.

86 *Ibid.*, plg.: „Jonas Kossu-Aleksandravičius“, p. 112.

87 Algirdas Julius Greimas, „Henrikas Radauskas“, p. 272.

88 *Ibid.*, p. 273.

89 *Ibid.*, p. 272.

... ir semiotika

Apie 1956-uosius Greimas parašė du lietuvių literatūros ir meno kritikos istorijai skirtus tekstus – straipsnį apie lietuvių literatūrą Pléiade'os enciklopedijai⁹⁰ ir *Literatūros lankams* skirtą programinę analitinę esė „Mintys apie literatūrinę kritiką ir moderniškąją literatūrinę avantiūrą“⁹¹. Ką tik apsvarstytos trys Greimo estetikos čia pinasi tarpusavyje į meno ir lietuvių literatūros istorijos sampratą. Mackaus ir Venclovos Greimo akiratyje tuo metu dar nebuvo – juos jis skaitė ir recenzavo vėliau, o 1956-aisiais formulavo savo estetines pažiūras tik apie Radausko figūrą. Greimas skiria Radauskui išskirtinę reikšmę už tai, kad šis įgyvendina meninės tiesosakos programą – siekia atskleisti „fenomenų pasaulį“, tam „ieško tokios kalbos, kurios žodžiai visiškai tiksliai išreikštų pagrindines esmes“⁹², ir ją suranda „susikurdamas savą, asmenišką kalbą“, perteikiančią „originalią pasaulio viziją“ ir savo originalumu išpildančią „meno veikalo pagrindin[į] kriterij[ų]“⁹³.

Abu šiuos tekstus Greimas rengė, bet jų lietuviškai auditorijai nepaskelbė, nes 1957-aisiais, kai jie būtų publikuoti, jis ryžtingai pasuko mokslinės semiotikos projekto keliu: sunaikino tuomet parašytą pirmąją, esą nepakankamai moksliską *Semantiką*, netrukus liovėsi rašyti sociopolitinę publicistiką ir pasinėrė į semiotikos kūrimo veiklą⁹⁴. Semiotinį posūkį matome ir literatūros kritikoje, kurios Greimas niekada nesiliovė rašyti: 1963-ųjų Mackaus ir 1972-ųjų Venclovos poezijai skirtose recenzijose prasmės klausimas pasirodo esantis esminis ir būtent prasmės pagavos paslaptį Greimas nurodo varomąją semiotikos jėga aukščiau cituotoje 1980-ųjų Marcelijaus Martinaičio eilėraščio parodomajoje semiotinėje analizėje.

90 Algirdas-Julien Greimas, „Littérature lithuanienne“, *Histoire des littératures*, vol. 2, *Littératures occidentales*, dir. Raymond Queneau, *Encyclopédie de la Pléiade*. Paris: Éditions de la Pléiade, NRF, Gallimard, 1956, p. 1438–1450; [Algirdas Julius Greimas], „Lietuvių literatūros istorijos santrauka“, mašinraštis, VUB RS, F245-238, ir rankraštis Onos Greimienės ranka, VUB RS, F245-164.

91 Algirdas Julius Greimas, „Apie literatūrinę kritiką ir moderniškąją literatūrinę avantiūrą“ [1956–1957], *Iait*, p. 376–388; plg.: VUB RS, F245-192.

92 [Algirdas Julius Greimas, „Lietuvių literatūros istorijos santrauka“], rankraštis Onos Greimienės ranka, VUB RS, F245-164.

93 Algirdas Julius Greimas, „Apie literatūrinę kritiką ir moderniškąją literatūrinę avantiūrą“, p. 388.

94 Jūratė Levina, „Nežinomas Greimas egodokumentų archyve“, *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 68, p. 71–84.

Pagaliau, žvelgiant į Greimo semiotikos atmainų žemėlapi iš šiandieninės perspektyvos, prireikia pastangos atsispirti pagundai klausti, ar čia aptartosios trys Greimo estetikos neįsiliejo, visai kaip tie baltrušaitiški gotiką pagimdę „išoriniai įnašai“, į jo besiformuojančios semiotinės minties srovę ir nenukreipė jos mums šiandien žinomomis kryptimis. Juk paties Greimo parašytų semiotikų taip pat trys ir jos sukasi apie tuos pačius klausimus – tai naratyvinė veiksmo, meninių formų plastinė ir subjektinė pasijų, arba kęsmo, veikiamo ir kenčiančio subjekto, semiotikos. Kruopšti lietuviškų semiotikos šaknų archeologija, reikia manyti, patikslintų ir nuskaidrintų ne vieną Greimo semiotikos sąvoką, ištrūkusią iš savo kilmės kontekstų, o pakeliui – savaip atgaivintų tuose kontekstuose gimusius reiškinius ir juose slypinčias mūsų kultūrinės saviprastos galimybes.

Gauta 2019 05 14
Priimta 2019 06 03

Greimas's Three Aesthetics

Summary

The paper examines Algirdas Julien Greimas's criticism on literature and arts and demonstrates that it is guided by three relatively independent theoretical perspectives. Greimas's vision of the development of the Lithuanian novel implies a sociocultural literary theory, which expands on the premise that in its narrative forms, literature registers society's sociocultural structure and simultaneously offers to its readers ways of self-perception. Hence the novel, according to Greimas, must capture the tensions of an individual's self-positioning in his sociocultural milieu. The history of the plastic and fine arts inspired Greimas to look into the other dimension of art, namely the autonomy of artistic expression, defined as an internal cohesion of expressive forms that primarily communicate the manifestations of natural existence understandable across cultures. Yet it is poetry that Greimas considers the most affective art. He describes it as a discourse of individual self-experience and truth-telling in a singular language that supports the inner cohesion of the poet's vision of the world and hence enables the

constitution of sense in the act of reading. Greimas finds these effects realised most powerfully by three Lithuanian poets: Algimantas Mackus, Tomas Venclova, and Henrikas Radauskas.

Keywords: Algirdas Julien Greimas, aesthetics, socio-cultural literary criticism, genre theory, the canon of Lithuanian literature.
